

דיסרטציה ☒ לתולדות הברכות לפני אכילה בספרות חז"ל

להורדת עותק של הדיסרטציה [לחץ כאן](#)

תקציר

התופעה של ברכות לפני האכילה, המכונה כיום 'ברכות הנהנין', הינה תופעה ייחודית שעוצבה בספרות התנאים, ועברה גלגולים שונים בסוגיות שני התלמודים. אף שהיבטים שונים של התופעה כבר נדונו בספרות המחקר, עדיין הפרטים השונים טרם צורפו לכדי תמונה סינתטית, מה גם שרבים מן הפרטים הרלוונטיים טרם נתבררו כדבעי. לכן מחקר זה מבקש לחקור את התופעה של תולדות הברכות לפני האכילה בספרות חז"ל.

במקרא אין אזכור של ברכות הנאמרות לפני האכילה, למעט תיאור אחד מסופק של שמואל המברך את הזבח. העדויות הקדומות המתארות יהודים המברכים לפני אכילתם בספרות בית שני מוגבלות לברכות בסעודות, רובן סעודות מיוחדות רבות משתתפים באספות חגיגיות וכדומה, ומדובר באמירות שהן תפילה הנאמרת לפני סעודה או ברכות המברכות את הלחם עצמו ולא את הקב"ה בורא האוכל. לכן לא ניתן לקבל את הדעה הרווחת במחקר שכבר בתקופת בית שני יהודים בירכו לפני אכילת כל סוגי המאכלים, ולא ניתן אפוא לראות את הברכות לפני האכילה בספרות חז"ל כהמשך של הברכות המופיעות בספרות בית שני. אף בדתות משיקות לעולמם של חז"ל (כגון נצרות קדומה), יש מודלים של ברכות לפני אכילה, אבל רק בסעודות פולחניות/מיוחדות ולפני סעודה בלבד. מסתבר שחובת הברכה לפני כל אכילה בספרות התנאים גובשה כחלק מהתופעה הכללית של העצמת הצורך בעקבות חורבן בית שני להנכיח את תודעת השכינה בארץ.

משנה ברכות פרק ו' מביאה חמש מטבעות ברכה, ואלו מתחלקות לשלוש קבוצות שונות של ברכות ☒ 'ברכות הסעודה' הנאמרות על לחם ועל יין, 'ברכות הפירות' (ברכות במטבע ברכה 'בורא פרי א'') הנאמרות לפני אכילת פירות האילן והאדמה, וברכת 'שהכל' העצמאית הנאמרת לפני אכילת מאכל שאין גידולו מן הארץ. בתוספתא בברכות פרק ד' יש שיטה אחרת המתארת מטבעות ברכה מגוונים על אכילת מאכלים שאינן בסעודה ☒ 'ברכות המינים' (ברכות במטבע ברכה 'בורא מיני א') אותן מברכים במקום שלשיטת המשנה מברכים במטבע 'ברכות הפירות'. שיטה זו מצויה באופן חלקי במשנה ברכות ו', א, בשיטת ר' יהודה שעל דשאים יש לברך 'בורא מיני דשאים'. ההבדלים בין שיטות הברכות אינן רק ביחס למטבע הברכה אלא מדובר במחלוקת

רחבה אף ביחס לכללים הלכתיים בדיני הברכות. וכך לשיטת 'ברכות הפירות' יש מספר קבוע של מטבעות ברכה ואילו לשיטת 'ברכות המינים' משלבים את שם ה'מין' במטבע הברכה, וכך יש מספר רב יותר של ברכות; לשיטת 'ברכות הפירות' אין לתהליכי עיבוד כל השפעה על מטבע הברכה ואילו לשיטת 'ברכות המינים' תהליכי עיבוד עשויים ליצור 'מינים' חדשים שאת שמם משלבים במטבע הברכה; לשיטת 'ברכות המינים' יש דיני קדימה בברכות ויש להעדיף לברך על 'מין שבעה' ואילו לשיטת 'ברכות הפירות' מעמד כל הפירות שווה ואין כלל דיני קדימה; לשיטת 'ברכות הפירות' מברכים אף על 'מין קללה' ואילו לשיטת 'ברכות המינים' אין לברך על 'מין קללה'. נראה כי שתי השיטות התקיימו בו זמנית, ואין לראות את אחת מהן כהתפתחות מאוחרת יותר שנוצרה בעקבות חברתה.

החידוש החז"לי המחייב כל יחיד לברך לפני כל אכילה עוגן בדרשות שונות בספרות התנאים. קיימות כאן שתי תפיסות שהן שלוש אודות טיבן של הברכות לפני האכילה. יש דרשות המצביעות על חובת ברכה לפני סעודה או מרכיבי סעודה מרכזיים, כמו לחם, ואילו דרשות תנאיות אחרות מצביעות על חובה לברך לפני כל אוכל, אם כי באופנים שונים ² או כ'הילולים', כסוג של שבח, או כדבר ה'מתיר' את האוכל באכילה. סוגיות הפתיחה בשני התלמודים מציעות דרשות דומות, אך אינן מביאות דרשות העוסקות בחובת ברכה לפני סעודה, כנראה מפני שלדעתן יש להפריד בין החובה לברך לפני כל סוגי האכילה, ובין חובת הברכה לסעודות או ללחם כמרכיב המרכזי בסעודה.

מבין שתי מערכות הברכה התנאיות לפני אכילה, כל תלמוד מאמץ מערך ברכות שונה כמערך הדומיננטי. וכך שעה שהתלמוד הבבלי משיח לפי תומו הוא מביא מטבעות ברכה של 'בורא פרי', ואילו התלמוד הירושלמי מביא מטבעות ברכה של 'בורא מיני'. כמו כן, בחינת ההבדלים הקיימים בין שיטות הלכתיות של סוגיות שני התלמודים ברכות פרק ו' מעלה שניתן לייחס אותן לאימוץ של מערכות ברכה שונות על ידי כל תלמוד. יחד עם זאת, אנחנו מוצאים בתוך כל תלמוד שילוב של ברכה מתוך המערך המשני בתוך המערך הדומיננטי, כגון 'בורא מיני מזונות' בתלמוד הבבלי ועוד.

תהליך בולט נוסף הקיים בסוגיות שני התלמודים נוגע להגברת השימוש בברכת 'שהכל' כברכה אף על גידולים מן הארץ בנסיבות מיוחדות. צירוף של שני התהליכים הנ"ל הוביל לכך שבצד 'ברכות הפירות', 'בורא פרי העץ' ו'בורא פרי האדמה', הבבלי מייחס מעמד מרכזי לברכת 'בורא מיני מזונות', והנפח של ברכת 'שהכל' גדל. וכך התעממה החלוקה של הברכות השונות לקבוצות שונות, ומתוך המסקנות של סוגיות התלמודים נזרע הזרע לתפיסת הברכות לפני האכילה כמערך ברכות אחיד, המכונה בספרות הראשונים 'ברכות הנהנין'.

קיימת עוד ברכה לפני האכילה המצריכה עיון מיוחד, ברכת 'בורא נפשות וחסרונן', המופיעה במשנה כברכה שמברך 'השותה מים לצמאו' לשיטת ר' טרפון. מטבע הברכה ³ 'בורא נפשות' ⁴ המתייחס לבריאת האדם הנהנה משתיית המים, חריג בנוף הברכות לפני האכילה בספרות התנאים המתייחסות לבריאת האוכל הנאכל. מסתבר שלדעת ר' טרפון, המים נעדרי טעם וריח

לא נכללו במסגרת הברכות הסטנדרטיות לפני האכילה, שמברכים על דברים שיש לאדם הנאה רגילה מהם. לכן מטבע הברכה לפני שתיים מים משקפת את העובדה ששתייתם מספקת חיסרון של האדם השותה [?] 'בורא נפשות וחסרון'. בסוגיות שני התלמודים מצוי תהליך בו הברכה התנאית הקצרה 'בורא נפשות וחסרון' עוברת גלגול ומשמשת כבסיס למטבע ברכה אחרונה ארוך 'בורא נפשות רבות' וכו'.